

konularda akla değer vermeme tavrı daha da yaygınlık kazandı. Aynü'l-kudât'a göre gözün görme, kulağın işitme alanı sınırlı olduğu gibi aklın anlama alanı da sınırlıdır. Ezeli ve yüce hakikat bu alanın dışında kalır. Mevlânâ Celâleddin aklın gayb âlemi hakkında verdiği bilgileri körün renkler, sağırın sesler hakkında verdiği bilgilere benzetir. Aklın söz ve davranışlarımızda rehber olabileceğini, fakat derunî hayat alanında "çamura batmış merkep" gibi âciz kalacağını söyler ve, "Mustafâ'nın huzurunda akli kurban edin" öğüdünü verir.

İlk yaratılan varlığın akıl olduğu konusundaki görüşlere (bu konuyla ilgili olarak rivayet edilen hadislerin mevzû olduğu hakkında bk. Aclûnî, I, 236-238, 263; II, 409) Hâris el-Muhâsibî'den itibaren bütün mutasavvıflarda rastlanır. Yeni Eflâtuncu görüşlerden kaynaklanan anlayış, İbnü'l-Arabî ve Abdülkerîm el-Cîlî gibi mutasavvıflar tarafından yeni yorumlarla değişik bir tarzda ortaya konulmuş ve Hallâc'dan gelen "hakikat-i Muhammediyye" görüşü ile "akl-ı evvel" nazariyesi birleştirilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin "kalem-i a'lâ" ve "dürre-i beyzâ" gibi isimler verdiği akl-ı evvel, varlık âleminde ortaya çıkan ilk mahlûktur. "Akl-ı evvel", "akl-ı küllî" ve "akl-ı meâş" kavramları üzerinde duran Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre akl-ı evvel ilâhî ilmin nurudur. Bu sebeple Cebrâil'e akl-ı evvel de denir. Akl-ı küllî, akl-ı evele tevdi edilen bilgi sûretlerinin kendisinde tecellî ettiği nurlu bir müdrikdir (el-İnsânü'l-kâmil, II, 21-24).

Burada, sûfilerin âciz, yetersiz ve değersiz buldukları aklın madde ve duyu âlemini aşip ezeli, ebedî ve yüce hakikate dair hüküm veren nazarî ve metafizik akıl olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Onlar, faaliyet ve yetki alanı madî âlemden ibaret olan insan aklının önem ve değerini her vesile ile ifade etmişler, bu mânadaki akla da "akl-ı cüzî", "akl-ı meâş", "akl-ı tecrübî" gibi isimler vermişlerdir.

Ebû Hanîfe başta olmak üzere bazı âlimler aklın insan bedenindeki yeri olarak beyni göstermişlerse de çoğunluğa göre aklın mahallî kalptir (bk. Râzî, XXIV, 167). Mutasavvıflar da bu son görüşü benimsemişlerdir. Tasavvufu bazan akıl aşkının zıddı olarak da kullanılır. Buna göre akıl ile aşk bir arada bulunmaz, biri gelince öbürü gider. Akıl ve aşk, su ile ateş gibi birbirine zıttır (bk. Necmeddîn-i Dâye, s. 59; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, s. 416). Mutasavvıflara göre Mîrac gecesi Hz. Peygamber'i sidretü'l-müntehâyâ kadar götüren Cebrâil ak-

lı, ondan öteye götüren refref ise aşkı temsil eder; bu sebeple aşk akıldan, aşık da akıldan üstündür. Tasavvuf ve tekke edebiyatında üzerinde önemle durulan konulardan biri de budur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "akl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "akl" md.; *el-Mu'cemü's-sûfî*, "ed-Dürretü'l-beyzâ" ve "akl" md.leri; Muhâsibî, *el-Vesâyâ* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1986, s. 252; a.mlf., *el-Akl ve fehmu'l-kur'ân* (nşr. Hüseyin el-Kuvvetlî), Beyrut 1402/1982, s. 201-238; Hakîm et-Tirmizî, *Haftmü'l-evliyâ* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 196-198, 256; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 63; Süleymî, *Tabakât*, s. 121, 139, 433; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 203, 300; IX, 48; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Beyrut 1980, II, 510-511, 517-518; Herveî, *Tabakât*, s. 191; Gaz-zâlî, *İhyâ*, I, 44-47; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Ebû'l-Alâ Affîfî), Kahire 1964, s. 43, 77; a.mlf., *el-Münkiz mine'd-dalâl* (nşr. Cemil Salîbâ — Kâmil İyâz), Dimaşk 1956, s. 6; Aynü'l-kudât el-Hemedânî, *Temhîdât* (nşr. Afîf Useyrân), Tahran 1962; Ahmed-i Câmî, *Ünsü't-tâ'ibîn* (nşr. Ali Fâzîl), Tahran 1350, s. 20-29; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 167-168; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 450-457; Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, *Mecmû'a-i muşannefât-ı Şeyh-işrâk* (nşr. H. Corbin), Tahran 1977; *Risâle ft i'ikâdî'l-hukema* (Mecmû'a içinde), II, 264; *Akl-surh* (Mecmû'a içinde), III, 225; *Yezdân-Şinâht* (Mecmû'a içinde), III, 406; *Heyâkilü'n-nûr* (Mecmû'a içinde), III, 84; İbnü'l-Arabî, *el-Fütâhât*, II, 642; III, 338; IV, 112; a.mlf., *Fuṣūṣ* (Affîfî), s. 74, 181, 185; a.mlf., *Tuḥfetü's-sefere*, İstanbul 1300, s. 13; Necmeddîn-i Dâye, *Mirṣādü'l-'ibâd* (nşr. Muhammed Emîn Riyâhî), Tahran 1365 hş., s. 42-47, 59, 311, 392; Lisânüddin, *Ravzatü't-tâ'rif* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, I, 113, 180; Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1301, II, 21-24; İbşîhî, *el-Müstetraf*, Kahire 1379, I, 13; Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, Bulak 1253, s. 245; İbn Arrâk, *Tenzihü's-serî'a* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif — Abdullah Muhammed es-Sadîk), Kahire 1378, I, 175, 203, 213-224; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (nşr. Mektebetü'l-Kudsî), Kahire 1351-52, I, 236-238, 263; II, 409; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Ma'rîfetnâme*, İstanbul 1310, s. 26, 288, 289, 416; Abdülmuhsin el-Hüseynî, *el-Ma'rife 'inde'l-Hakîm et-Tirmizî*, Kahire, ts. (Darü'l-Kütübü'l-Misrî), s. 392; Miguel Asin Placios, *İbnü'l-Arabî : hayâtühü ve mezhebüh* (trc. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1965, s. 211; Muhammed Takî Ca'ferî, *Tefsîr u Nakd u Tahlîl-i Meşnevî*, Tahran 1363, VII, 200-318; W. C. Chittick, "Aql", *Elr*, II, 195-198.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂKIL

(العقل)

Hukuk bakımından
temyiz kudretine sahip kimse.

Lugatta "akıl sahibi kimse" mânasına gelmektedir. Bir hukuk terimi olarak iyi ile kötüyü, kâr ile zararı ayırt etmeye yarayan zihni melekeler açısından yeter-

li kimseyi ifade eder. *Mecelle*'de mü-meyyiz* terimi de benzer şekilde tarif edilmiştir (md. 943). Kişinin ibadetlerle mükellef ve hukukî-cezaî ehliyete sahip olabilmesi için temyiz kudretine sahip bulunması gerekir. Bu ehliyete sahip olmayan küçükler malî sorumluluk dışında herhangi bir dinî emirle yükümlü değildirler. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Üç kimseden kalem kaldırıldı (dinî yükümlülüklerden muaf tutuldu): Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından" (Buhârî, "Hudûd", 22; "Talâk", 11) anlamındaki hadisi delil olarak gösterilmiştir.

Hukukçular Hz. Peygamber'in, "Yedi yaşına girdikleri zaman çocuklarınıza namazı emredin" (Ebû Dâvûd, "Şalât", 60) hadisine ve tecrübelerine dayanarak yedi yaşını temyiz kudretine sahip olmanın başlangıcı kabul ederler. Bu yaşa gelen kimse temyiz kudretine sahipse "mü-meyyiz küçük" kabul edilir. Mü-meyyiz küçük eksik ehliyetlidir (bk. EHLİYET). Bu kimse reşid olarak bulûğa erince tam ehliyetli olur. Kişi bulûğa erdiğinde reşid değilse (sefih ise) ibadetler, aile ve ceza hukuku bakımından tam ehliyetli kabul edilir; malî muamelelere bakımından ise hâlâ eksik ehliyetlidir (bk. SEFİH). Şu halde âkil olma yedi yaşında başlamakta, bulûğa gelişmekte ve rüşd ile en olgun şeklini almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Hudûd", 22, "Talâk", 11; Ebû Dâvûd, "Şalât", 60; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 169-172; Âmidî, *el-İhkâm*, Kahire 1914, I, 251-252; M. Ebû Zehre, *Uṣûlü'l-fıkḥ*, Kahire, ts., s. 334-339; Mustafa es-Sibâî, *Şerhu Kānūnī'l-ahvāl-i ş-şah-şiyye*, Dimaşk 1958, II, 9 vd.; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkḥü'l-İslāmî fi şevbihi'l-cedid* (el-Medḥal), Dimaşk 1967-68, II, 763-790.

HAMDİ DÖNDÜREN

ÂKIL b. BÜKEYR

(عقل بن البكير)

Âkil b. el-Bükeyr b. Abdîyâil
el-Kinânî el-Leysî
(ö. 2/624)

Bedir Savaşı'nda
şehid düşen sahâbî.

Babasının adı bazı kaynaklarda Bükeyr, bazılarında ise Ebû'l-Bükeyr olarak geçmektedir. Annesi Afrâ bint Ubeyd, Hazrec kabilesinin Benî Neccâr koluna mensuptu ve hac için geldiği Mekke'de Bükeyr b. Abdüvâil ile evlenmişti. 590'da doğan Âkil'in asıl adı Gâfil idi; ancak

müslüman olunca Hz. Peygamber kendisine Âkil adını verdi. Âkil ve kardeşleri Dârülerkam'da Hz. Peygamber'e ilk biat edenlerdendir. Âkil ilk hicret edenler arasında yer aldı ve Hz. Peygamber onu ensardan Mübeşşir b. Abdülmünzir ile, başka bir rivayete göre ise Mücezzir b. Ziyâd ile kardeş yaptı (bk. MUÂHÂT). Bedir Savaşı'na katılan Âkil, bu savaşta Mâlik b. Zühayr el-Cüşemî tarafından şehid edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 260; II, 477, 684, 707; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 388; Belâzürî, *Ensâb*, I, 243; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 160, 161; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 116; Zehebî, *A'lâ-mü'n-nübelâ*², I, 185-186; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe*, II, 247.

AHMET ÖNKAL

AKIL HASTALIĞI

(bk. CÜNÖN).

ÂKİLE

(العاقلة)

Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu.

Kelimenin kökünde "bağlamak, engellemek; anlamak" mânaları vardır. Diyetle **akl** (çoğulu ukûl) veya **ma'küle** (çoğulu meâkil), ödemede bulunacak kimselere de **âkile** denmesi, diyet olarak verilen develerin mağdurun veya velilerinin avlusuna getirilip "bağlanması" yahut diyetin ödenmesiyle diğer tarafın intikam almasına "engel olunması" gibi mülâhazalara dayandırılmaktadır.

İslâm ceza hukukunun özellikle sosyolojik gelişimi bakımından önemli bir müessesesi olan âkilenin kökleri Araplar'ın eski kabile dayanışmasına kadar uzanır. Bununla birlikte bu müessesenin İslâm'da hukukî bir hüviyet ve meşrûluk kazanması bizzat Hz. Peygamber'in tatbikatına dayanır (bk. İbn Mâce, "Diyât", 15; Nesâî, "Kasâme", 37). Âkilenin meşrûluğu bütün fıkıh mezheplerince kabul edilmiştir. Yalnız Mu'tezile'den Ebû Bekir el-Esam ile Hâricî çevreleri, Kur'an'da muhtelif âyetlerde ifadesini bulan (bk. Fâtır 35/18; el-En'âm 6/164; Fussilet 41/46) cezaların şahsiliği prensibiyle bağdaşmadığını ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır. Bu mezheplere göre Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki umumi hükmü, ilgili hadislerle tahsis edil-

miştir. Ayrıca Hanefî hukukçular, âkilenin bu sorumluluğunun asıl suçlunun yükünü hafifletme mahiyetinde bir intikal olduğunu belirtmişlerdir. Bunun temelinde, bir taraftan İslâm'a göre mâsum bir kanın heder edilemeyeceği, diğer taraftan da suç işleme kastı bulunmayan kimsenin bir bakıma mâzûr olduğu ve dolayısıyla ağır bir cezaya mâruz bırakılmaması gerektiği şeklinde düşünceler yatmaktadır. Buna karşılık, âkilenin sorumluluğunu, onun aynı sosyal grubun bir ferdi olarak suçluyu kontrol hususundaki kusur ve ilgisizliğine bağlayanların bakış tarzı pek sağlam ve isabetli görünmemektedir.

İslâm öncesi Arap kabileleri arasında ki uygulamada, suçta kasıt unsuru bulunup bulunmadığına bakılmadığı gibi, âkile kavramı yakın akrabalar yanında bütün kabile fertlerine teşmil edilmişti. İslâm hukuku bu müesseseyi kabul ederken bazı sınırlayıcı esaslar getirerek yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Başta müessesenin hukukî fonksiyonu, kasıt bulunmayan (hataen) veya kasıt benzeri (şibh-i amd) öldürme ve yaralama halleriyle sınırlandırıldı. Bu tahdit Kur'an'ın (bk. el-Bakara 2/178-179; en-Nisâ 4/92) kasıtlı öldürme ile hataen öldürme arasında yaptığı ayırma dayanmaktadır. Burada işaret edilmesi gereken bir husus da İmam Şâfiî dışındaki hukukçuların çocuk ve delinin kasıtlı fiilini, irade noksanlığı sebebiyle kasıtsız fiille eş tutmuş olmalarıdır. Diğer bir sınırlandırma da suçun sabit olmasıyla ilgilidir. Suçun delille değil de itirafa sabit olması halinde âkilenin diyeti ödeme mükellefiyeti yoktur. Bunun gibi, diyet ödemeye taraflar arasında varılan bir anlaşma (sulh) ile gidilmesi halinde de âkile bu ödemeye katılmaz. Bu son iki şartla, âkile üyeleri aleyhine söz konusu olabilecek her türlü gizli anlaşma yolu kapatılmıştır.

Hanefîler dışındaki mezhepler âkileyi, suçlunun baba tarafından erkek akrabası olan **asabe***'nin oluşturduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Bunda da yakın asabeden uzak asabeye doğru bir sıralama söz konusudur. Hanefîler ise erkek akrabayı tamamen âkilenin dışında tutmamakta ve onları yardımcı bir unsur olarak kabul etmektedir. Onlara göre suçlunun âkilesi öncelikle onun bağlı bulunduğu "divan ehli"dir. Bunlar, aynı ücret siciline kayıtlı askerî birlik mensuplarından oluşur. Diğer hukukçular Hz. Peygamber zamanındaki uygula-

mayı esas alarak geleneksel bakış açısına bağlı kalırken Hanefîler âkile kavramındaki bu ilgi çekici yenilik konusunda Hz. Ömer'in uygulamasını delil gösterirler. Ayrıca bu uygulamanın, temelde cezaî yardımlaşmanın esası olan geleneksel karşılıklı yardımlaşma fikrine dayandığını ileri sürerek görüşlerinin haklılığını ispata çalışırlar. Bu temel noktadan hareketle, Hanefî mezhebi içinde, belli bir bölgedeki aynı sanat ve meslek erbabı ile işçilerin de kendi aralarında âkilenin fonksiyonunu icra edebilecekleri şeklinde bir doktrin geliştirildiği görülmektedir. Hanefîler'in izinden gidilerek divanı belli bir dereceye kadar hesaba katma yolunda bir temayülün Mâlikîler arasında da bulunduğunu belirtmek gerekir.

Mezheplerin âkile konusundaki temel tavrı bu olmakla birlikte, İslâm'ın süratli yayılışı karşısında kabilelerin bölünmesi ve geniş coğrafi alanlara dağılması, müslüman hukukçuları, yaklaşımları farklı olsa da coğrafi mahiyette ve akrabalık derecesi hususunda bazı sınırlamalara ve yeni düzenlemelere sevk etmiştir. Bazı âlimler ayrı bölge ve şehirlerde yaşayanlar arasında âkileye iştirak olamayacağı hükmüne varırken, bazıları da yakın mesafedeki uzak akrabanın uzak mesafedeki yakın akrabaya tercih edilip edilmeyeceğini söz konusu etmişlerdir. İslâm'ın sosyal hayata meydana getirdiği değişiklikleri göz önüne alan diğer bazı fakihlerin de şehirli ve göçebeler arasında âkile birliğini reddettikleri görülmektedir.

Diğer taraftan bütün mezhepler kadın, çocuk, akıl hastası ve fakirleri âkile dışında tutarlar. Şâfiîler suçlunun **usûl*** ve **fürû***'unu da âkileye iştirak ettirmezler. Hanbelîler'in bu konuda müsbet ve menfi olmak üzere iki ayrı görüşü vardır. Suçlunun bizzat kendisine gelince, Hanefîler'in dışındaki mezheplere göre suçlu âkilenin dışında kalarak diyet ödemeye katılmaz. Mâlikîler'den bazı fakihlerin de bu konuda Hanefîler'in görüşünü benimsediğini belirtmek gerekir.

Şâfiîler âkilenin ödemek zorunda olduğu diyetin miktarı konusunda belli bir ölçüye bağlı kalmazlar. Onlara göre işlenen cinayetin diyeti ister az ister çok olsun âkile tarafından ödenir. Mâlikî ve Hanbelîler âkilenin ancak bir tam diyetin üçte birinden fazla olan diyetleri ödemekle mükellef bulunduğu görüşündedirler. Hanefîler'in kabul ettiği en alt sınır ise tam diyetin yirmide biridir.